

علم أصول الفقه

١٦

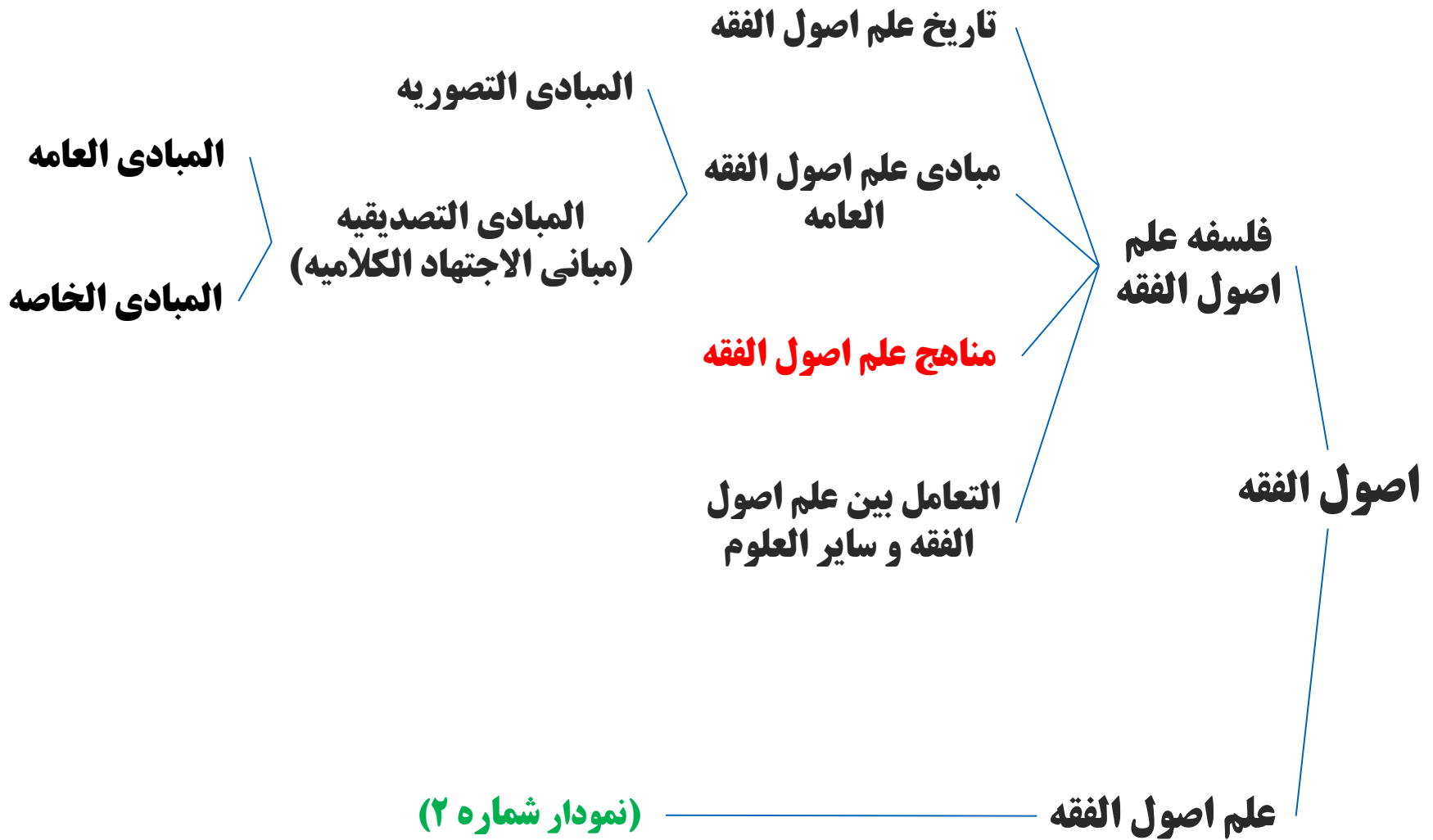
٩٤-١-٢٦ روش شناسی

دراسات الاستاذ:
مهدي الهادي الطهراني

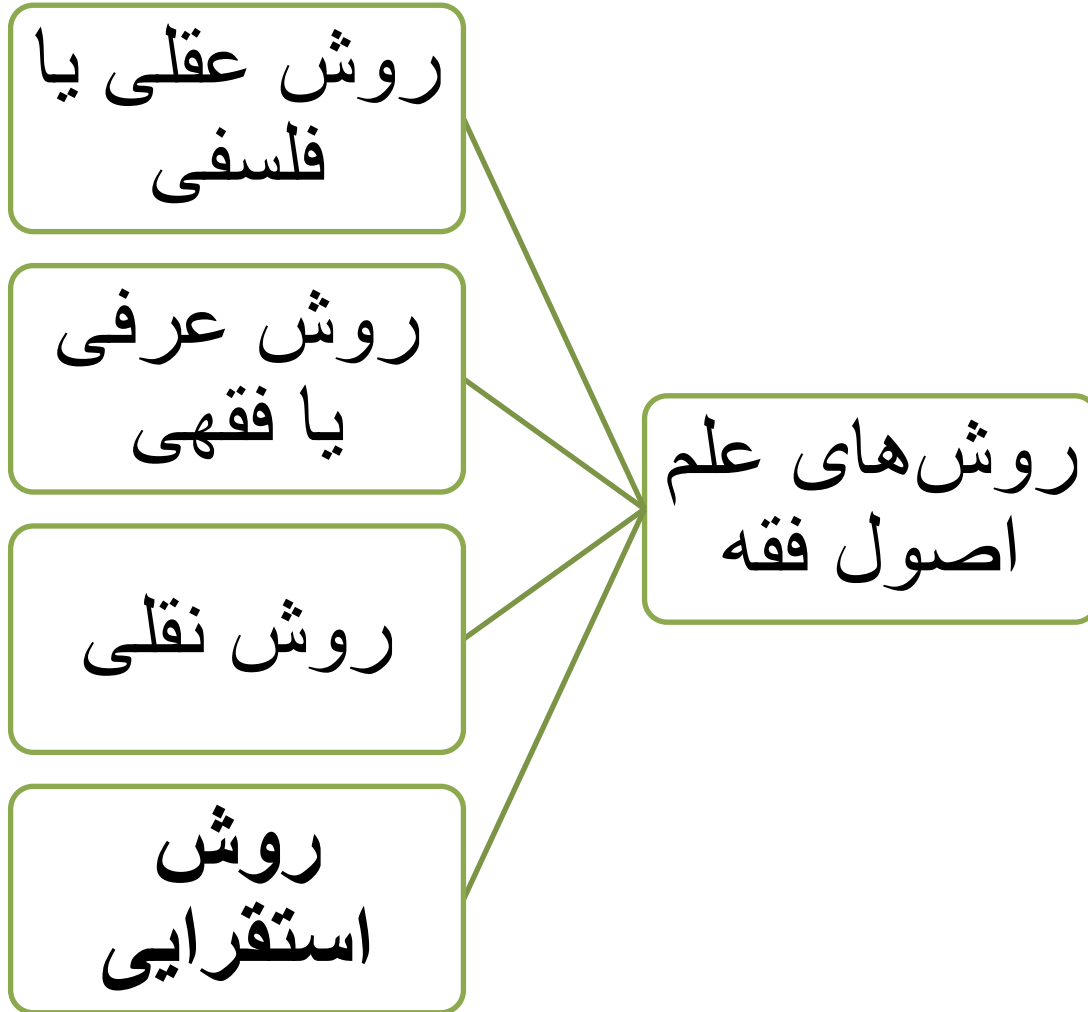
مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ وَ مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا

• مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزَدَ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَ مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُوتَتْ مِنْهَا وَ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ (٢٠)

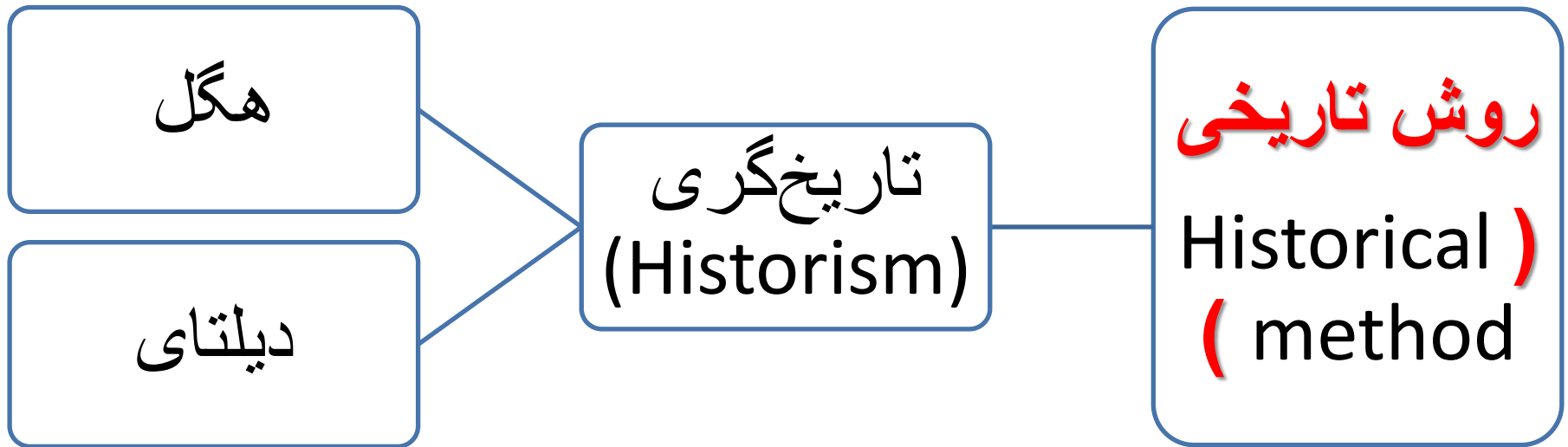
(نمودار شماره ۱)

بخش دوم: روش شناسی علم اصول فقه

روش تاریخی در فلسفه‌ی علم

مبانی معرفت شناسانهی روش‌ها

روش
شناسی

معرفت
شناسی

مبانی معرفت شناسانه‌ی روش‌ها

مبانی عام
روش شناسی

مبانی خاص
روش شناسی

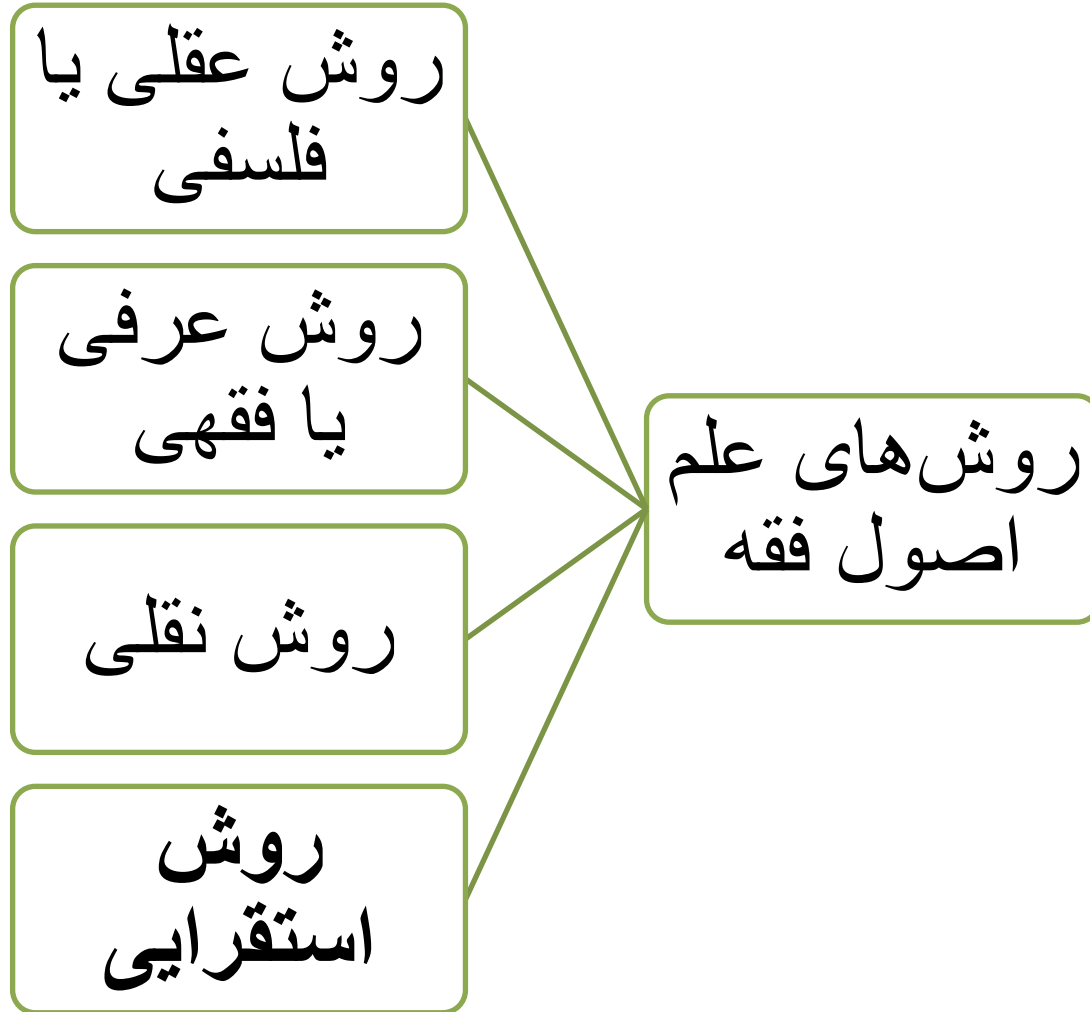
معرفت
شناسی

مبانی معرفت شناسانه‌ی روش‌ها

ممکن بودن
معرفت

اولین بحث معرفت
شناسی

بخش دوم: روش شناسی علم اصول فقه

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- بنابراین شهید صدر
- اولاً معارف پیشین عقلی را می پذیرد
- و ثانیاً می پذیرد که بعضی معارف فقط پیشینی هستند
- و تا اینجا با منطق ارسطویی موافق است.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- اما در دو نقطه مخالف است:
- ۱. بعضی از معارف مثل نفی صدقه‌ی نسبی که در نظر منطق ارسطویی پیشینی است، در نظر شهید صدر پسینی است.
- ۲. بعضی معارف که منطق ارسطویی پیشینی می‌داند، در نظر شهید صدر هم از طریق علم عقلی و پیشینی و هم از طریق پسینی قابل دستیابی است.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- شهید صدر و تجربه گرایان
- شهید صدر قبل از این که به توضیح نظریه‌ی خویش بپردازد، نظریه‌ی دیگری را بیان می‌کند که در بحث‌های معرفت شناسی مطرح است و با منطق ارسطویی مخالفت دارد. این نظریه نظریه‌ی تجربه گرایان است.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- شهید صدر می‌گوید: تجربه گرایان با اصل دانش پیشینی مخالفت کردند و گفتند: معارفی که عقل قبل از حس و تجربه به آن دست پیدا کند، اصلاً وجود ندارد، ما هر چه داریم بعد از حس و تجربه است.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- بنابراین در نظر آنان پایگاه معارف بشری و منشأ و ریشه‌ی اصلی آنها، حس و تجربه است. در حالی که بر اساس نگرش منطق ارسطویی پایگاه اصلی معرفت بشری، آن معارف پیشینی است که اگر نباشد، تجربه هم ممکن نیست. در نظر منطق ارسطویی تجربه هم بر همین معارف استوار است.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- تجربه گرایان بر خلاف منطق ارسطویی که بر روش عقلی و قیاسی تأکید دارد، بر روش استقرایی تأکید می‌کنند؛ ولی دیدگاه آنها در مورد استقراء و ارزش معرفتی آن یکسان نیست.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

استقراء مفید یقین

استقراء مفید ظن است. این ظن با تکرار تجارب تقویت می‌شود، اما هرگز به یقین تبدیل نمی‌گردد.

تجربه گرایان از نگاه شهید صدر

استقراء نه مفید یقین معرفتی است و نه مفید ظن معرفتی؛ بلکه ما در موارد استقراء در واقع یک حالتی از معرفت را احساس می‌کنیم که به ساختار روانی ما برمی‌گردد. ساخت روانی ما به گونه‌ای است که وقتی چنین اتفاقی افتاد - تکرار مشاهده -، چنین توهمی را می‌سازد - ظن یا یقین - .

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- شهید صدر تجربه گرایان را به لحاظ نگرششان نسبت به پایگاه معرفتی استقراء به سه گروه تقسیم می‌کند:
- ۱. عده‌ای مانند جان استوارت میل، فیلسوف انگلیسی قرن نوزده، قایل هستند که استقراء مفید یقین است.
- ۲. عده‌ای معتقدند استقراء مفید ظن است. این ظن با تکرر تجارب تقویت می‌شود، اما هرگز به یقین تبدیل نمی‌گردد.
- ۳. عده‌ای معتقدند که اصلاً استقراء نه مفید یقین معرفتی است و نه مفید ظن معرفتی؛ بلکه ما در موارد استقراء در واقع یک حالتی از معرفت را احساس می‌کنیم که به ساختار روانی ما برمی‌گردد. ساخت روانی ما به گونه‌ای است که وقتی چنین اتفاقی افتاد - تکرر مشاهده - چنین توهمی را می‌سازد - ظن یا یقین - .

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- شهید صدر برای دسته‌ی دوم نماینده‌ای از غرب معرفی نمی‌کند. او یکی از معاصران عرب خود را به نام دکتر زکی به عنوان نماینده‌ی این تفکر معرفی می‌نماید.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- ولی یکی از نمایندگان معروف این تفکر، پوپر است که معتقد است استقراء مفید ظن است و هرگز به یقین نمی‌رسد، هر چند دائماً تقویت می‌شود.
- پوپر بر این معنا اصرار دارد که استقراء هیچ گاه نمی‌تواند ما را به یقین برساند. به تعبیر پوپر بین استقراء و یقین، شکاف و پارگی‌ای وجود دارد که قابل رفو نیست.
- همه‌ی پوپرین‌ها بر این نکته تأکید دارند که استقراء مفید یقین نیست، اما می‌پذیرند که استقراء ایجاد ظن می‌کند و این ظن افزایش می‌یابد.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- اما نماینده‌ی تفکر گروه سوم دیوید هیوم، فیلسوف انگلیسی قرن هیجده، است.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- حاصل ادعای هیوم این است:
- روح ما به گونه‌ای است که وقتی فرضاً حرارت و انبساط را در آهن مکرراً مقارن هم ببیند، این توهم را می‌سازد که بین این دو رابطه‌ای وجود دارد و بعد نتیجه می‌گیرد: هر گاه آهن حرارت ببیند، منبسط می‌شود.
- اما اصلاً این رابطه که از آن به رابطه‌ی علیّی تعبیر می‌کنیم، یک رابطه‌ی واقعی نیست. هیچ چیز به نام علیت در واقع وجود ندارد. علیت صرفاً یک توهم است که به خاطر ساختار روحی و روانی ما پیدا می‌شود.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- لازم به ذکر است که در قرن هفده میلادی، دو شخصیت غربی با منطق ارسطویی مخالفت کردند. یکی از آنها فرانسیس بیکن انگلیسی و دیگر رنه دکارت فرانسوی است. هر دوی آنها این اشکال را به منطق ارسطویی وارد کردند که این منطق توتولوژیک است و هیچ معرفت تازه‌ای را برای ما نمی‌آورد و در همان دایره‌ی معارف قبلی دور می‌زند.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- این دو نفر در قبال منطق ارسطویی دو روش جدید را مطرح کردند. روشی که بیکن مطرح نمود، روش استقرایی نامیده شد و روش دکارت، روش قیاسی نام گرفت.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- روش قیاسی دکارت با روش قیاسی منطق ارسطویی یکسان نیست و دکارت آن را به عنوان جایگزین روش قیاسی منطق ارسطویی مطرح نمود. بنابراین اگر در اینجا سخن از روش قیاسی به میان می‌آوریم، مقصودمان روش قیاسی ارسطویی است، نه روش قیاسی دکارتهی.
- اما تعبیر اینداکشن و دیداکشن که بعدها در غرب مطرح گردید، ناظر به این دو روش بیکن و دکارت است. در واقع قیاسی که در آنجا مطرح است، قیاس دکارتهی است، نه ارسطویی.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- . ر. ک: محمد باقر صدر، الاسس المنطقيه للاستقراء، صص ۷۴ - ۷۳.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- نقد آرای گروه اول از تجربه گرایان
- شهید صدر بعد از نقل دیدگاه تجربه گرایان به نقد آنها می پردازد و از آنجا که خودش استقراء را مفید یقین می داند، از بین آن سه گروه، بیش از همه با گروه اول موافق است.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- اما در چند مورد با آنها مخالف است:
- ۱. شهید صدر در مبانی منطق تجربی با گروه اول مخالف است؛ زیرا یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین مبانی منطق تجربی، انکار معارف پیشین عقلی است که شهید صدر آنها را می‌پذیرد.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- ۲. در تفسیر رابطه‌ی علیّی بین اشیاء نیز با گروه اول اختلاف دارد. منطق ارسطویی معتقد است رابطه‌ی علیّی، یک رابطه‌ی ضروری است.
- یک ارتباط واقعی بین علت و معلول است که اقتضا می‌کند هر گاه علت تحقق پیدا کند، معلول نیز به صورت قهری تحقق یابد.
- اما تجربه گرایان به طور کلی علت به این معنا - ضرورت واقعی بین دو پدیده - را نمی‌پذیرند و می‌گویند ما فقط می‌بینیم دو پدیده در پی هم رخ می‌دهند.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- این اعتقاد تا قبل از هیوم هم وجود داشت. منتهی تفاوت جان استوارت میل با هیوم در این است که میل معتقد است ما واقعاً یقین پیدا می‌کنیم که در پی حرارت آهن، انبساط آن رخ می‌دهد؛ در حالی که هیوم می‌گوید: این یک یقین به معنای معرفت نیست؛ این طور نیست که در واقع چیزی باشد - ولو تداعی در پی هم آمدن دو پدیده - که ما به آن یقین پیدا کنیم. ما صرفاً یک توهم داریم. ذهن ما چیزی را می‌سازد و ما گمان می‌کنیم علم پیدا کرده‌ایم.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- شهید صدر همچون منطق ارسطویی معتقد است رابطه‌ی ضروری واقعی بین اشیاء وجود دارد و از آن به مفهوم عقلی سببیت تعبیر می‌کند؛ در مقابل مفهوم تجربی سببیت.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- شهید صدر بعد از این بحث به روش‌های چهارگانه‌ی جان استوارت میل برای دستیابی به یک معرفت می‌پردازد که از مهم‌ترین ابتکارات میل محسوب می‌شود.

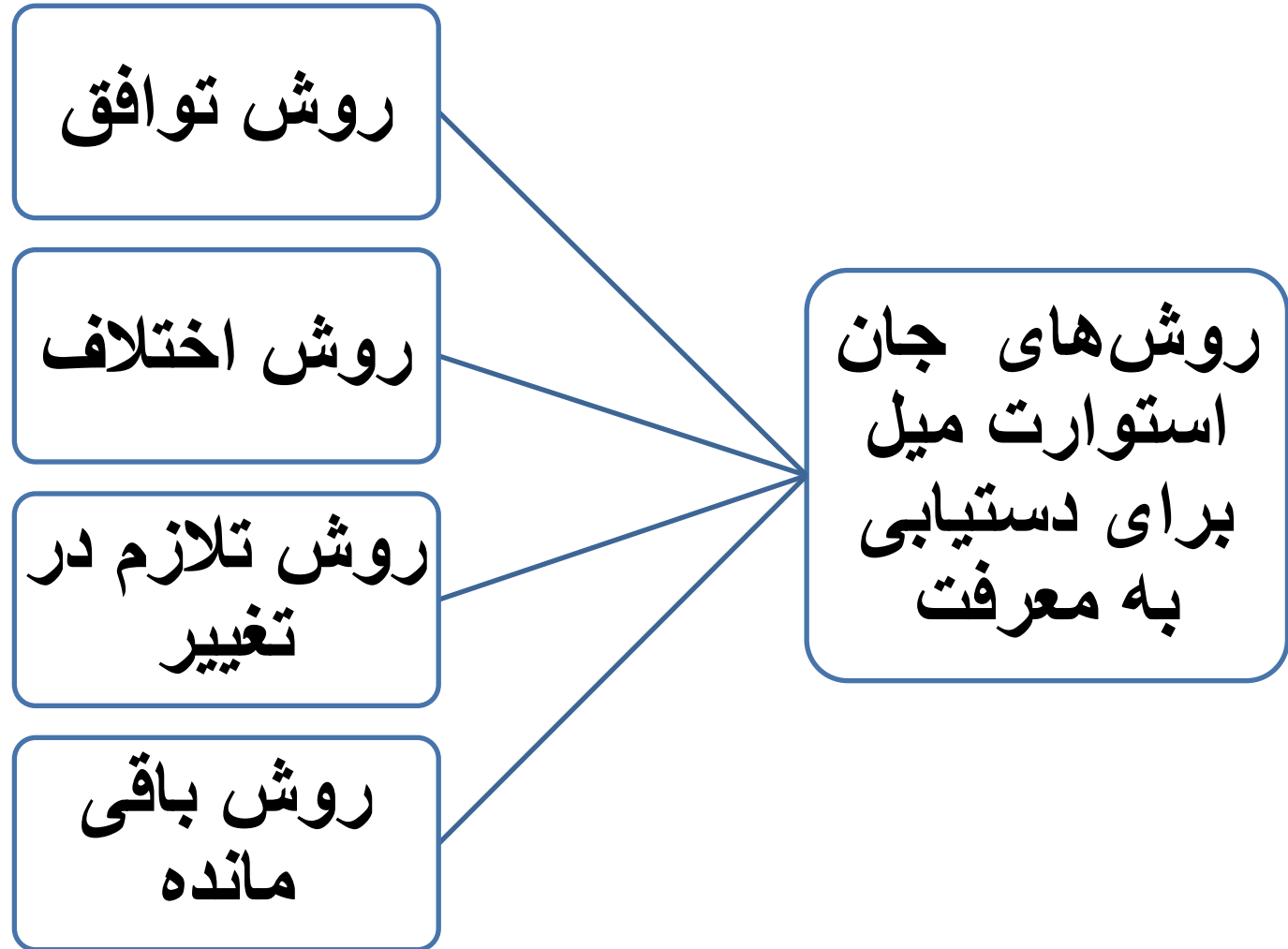
ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- آن روش‌ها عبارتند از:

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- روش‌های جان استوارت میل برای دستیابی به معرفت
 - روش توافق
 - روش اختلاف
 - روش تلازم در تغییر
 - روش باقی مانده

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

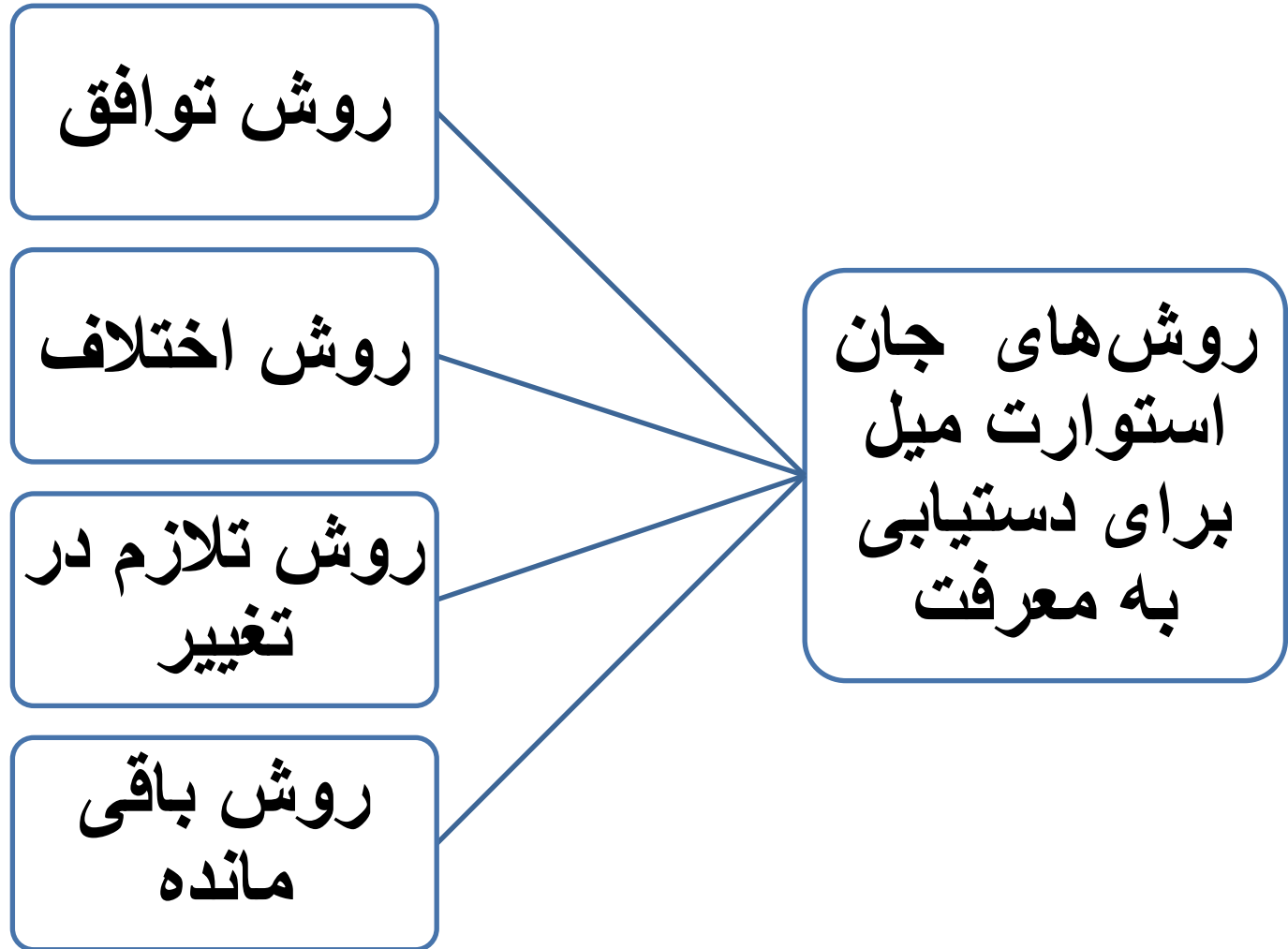
ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- ۱. روش توافق: اگر پدیده‌ای رخ دهد و همراه آن مجموعه‌ای از پدیده‌ها باشد و بار دیگر رخ دهد و همراه آن مجموعه‌ی دیگری از پدیده‌ها باشد و بار سوم رخ دهد و همراه آن مجموعه‌ی سوم از پدیده‌ها باشد و... و در هر بار اموری که همراه پدیده‌ی مذکور هستند، مختلف باشند الاّ یک امر که در تمامی آنها مشترک بوده است، درمی‌یابیم بین این یک امر و آن پدیده، رابطه‌ی علیّی وجود دارد.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- مثل این که آهنی را روی آتش قرار می‌دهیم و ملاحظه می‌کنیم: داغ می‌شود، سرخ می‌گردد، نورانی می‌شود و منبسط می‌گردد. بار دیگر جریان برقی به آهن متصل می‌کنیم و مشاهده می‌نماییم: برق از آن می‌گذرد، داغ می‌شود و منبسط می‌گردد. در بار سوم آهن را آره می‌کنیم و متوجه می‌شویم بین آره و آهن اصطکاک پیدا می‌شود، آهن داغ می‌گردد و منبسط می‌شود. بعد از این ملاحظات در یک جمع‌بندی نتیجه می‌گیریم انبساط با گرم شدن همیشه همراه بوده است؛ اما با نورانی شدن، عبور جریان برق و اصطکاک همیشه همراه نبوده است. پس بین حرارت و انبساط رابطه است اما بین عبور جریان برق و انبساط یا بین اصطکاک و انبساط و یا بین نورانی شدن و انبساط این رابطه وجود ندارد.

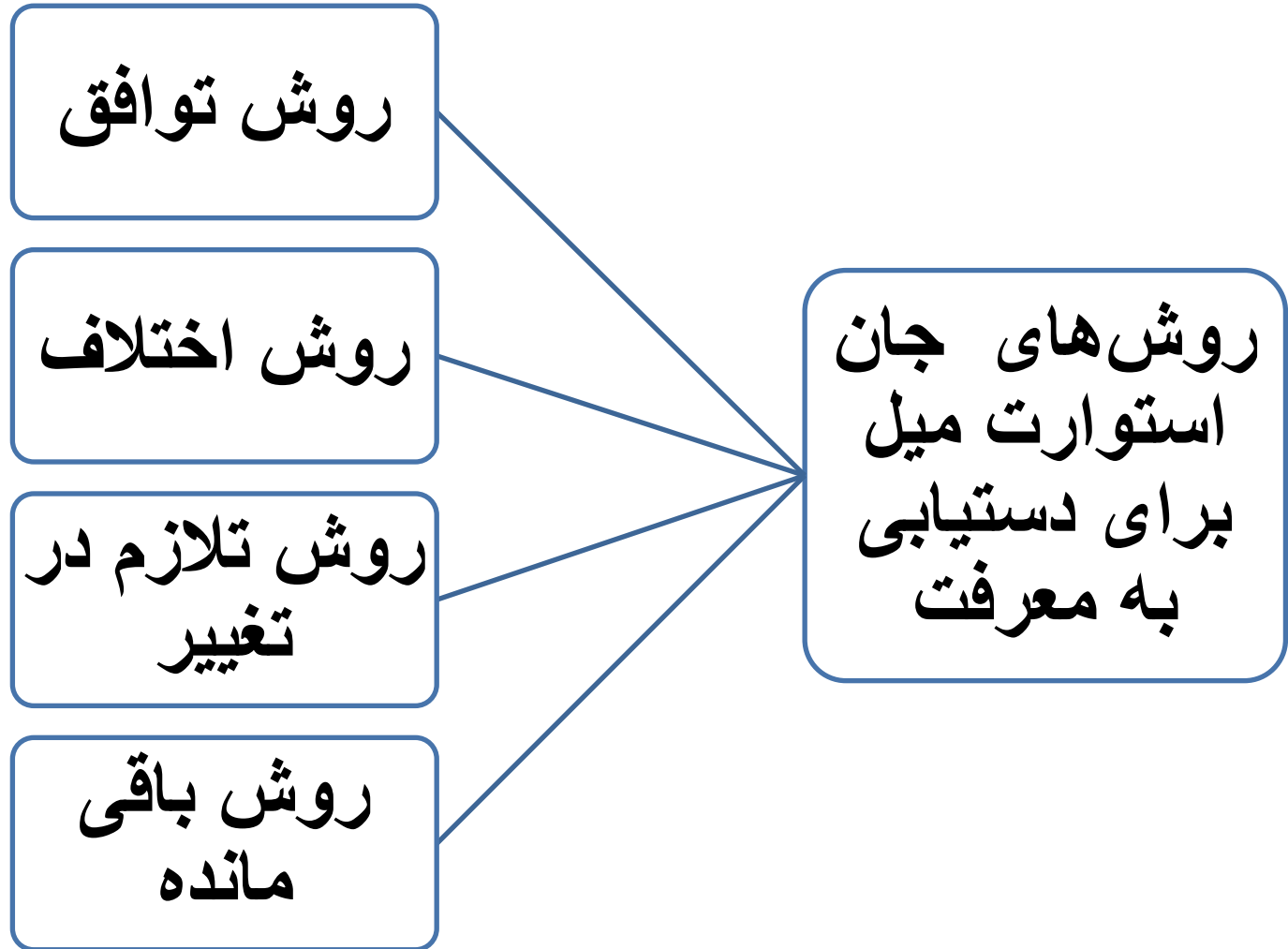
ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- ۲. روش اختلاف: در این روش مجموعه‌ای از پدیده‌ها را متقارن مقارن می‌کنیم و متوجه اثری می‌شویم. سپس یکی از آنها را تغییر می‌دهیم و درمی‌یابیم که اثر منتفی می‌شود. از چنین چیزی نتیجه می‌گیریم که بین آن و اثر ارتباط بوده است.
- به طور مثال آهنی را نورانی و داغ می‌کنیم و اثر انبساط را در آن مشاهده می‌کنیم؛ بدون حرارت انجام می‌دهیم، در این صورت انبساطی را مشاهده نمی‌کنیم. از این که می‌بینیم با حذف حرارت، انبساط هم حذف می‌شود، درمی‌یابیم بین حرارت و انبساط رابطه‌ی علی وجود دارد.

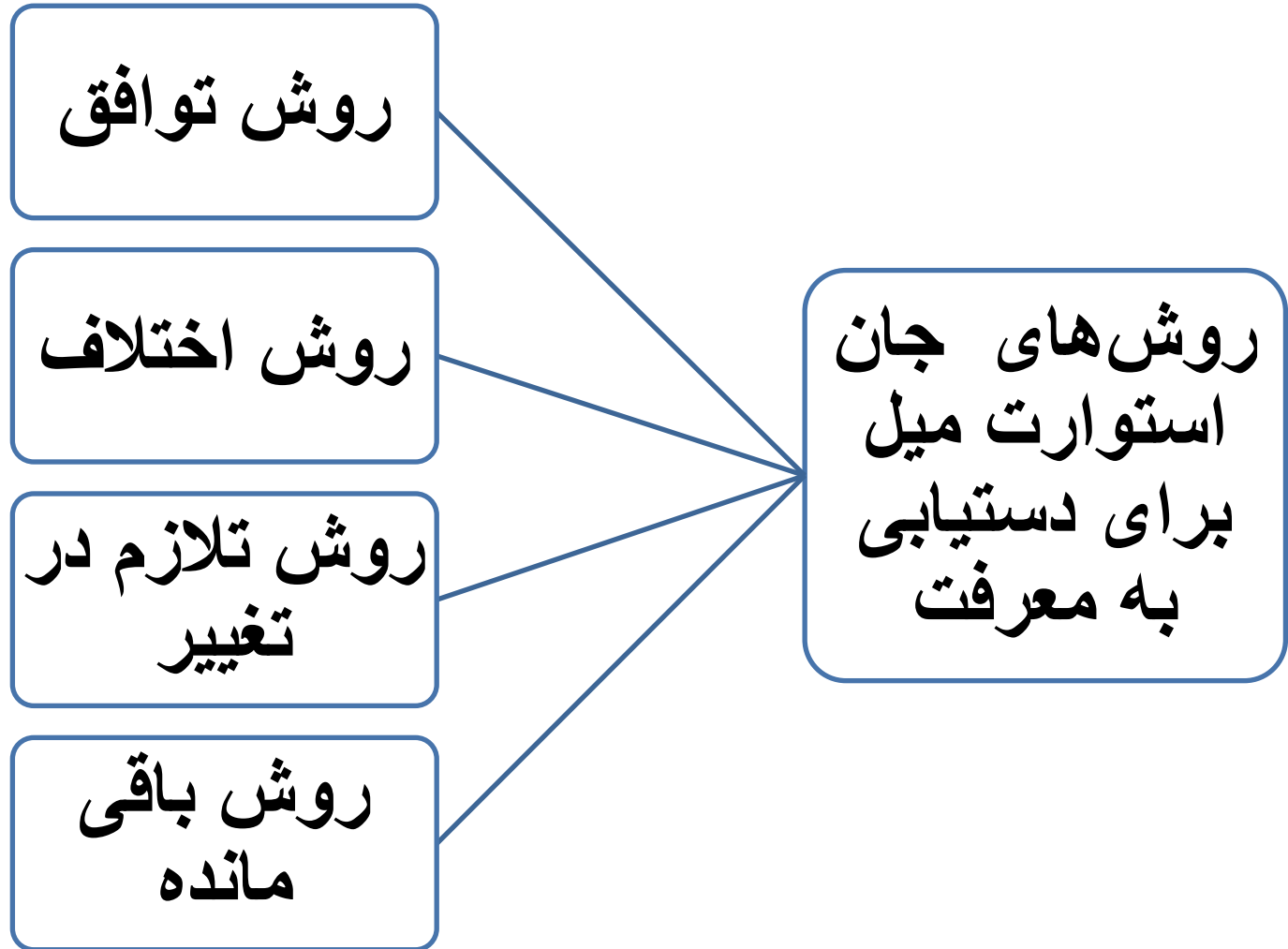
ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- ۳. روش تلازم در تغییر: وقتی می بینیم دو پدیده طوری با هم ارتباط دارند که وقتی یکی را تغییر می دهیم، دیگری هم تغییر می کند، رابطه‌ی علی را کشف می نماییم.
- فرضاً آهنی را حرارت می دهیم، انبساط را در آن مشاهده می کنیم. بعد می بینیم هر چه حرارت را افزایش می دهیم، انبساط آهن افزایش می یابد و هر چه حرارت را کاهش می دهیم، انبساط آهن نیز کاهش می یابد. وقتی مشاهده می کنیم که این دو با یکدیگر تغییر می کند و تغییراتشان با هم تلازم دارد، پی می بریم بین خودشان ملازمه‌ای هست.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- ۴. روش باقی مانده: وقتی همه‌ی اموری را که در یک پدیده هست، می‌توانیم تفسیر کنیم و بعد امری اتفاق می‌افتد که در آنچه مشاهده کرده‌ایم، فقط یکی مانده که می‌تواند تفسیر چنین امری باشد، پی می‌بریم که بین این دو رابطه‌ی علی وجود دارد.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- شهید صدر برای این مورد مثالی از نجوم می آورد و می گوید:
- سیاره‌ی نپتون با همین روش در منظومه‌ی شمسی کشف شد.
- وقتی دانشمندان بر اساس قوانین جاذبه‌ی عمومی، مدار سیارات شناخته شده را محاسبه می کردند، متوجه شدند مدار واقعی اورانوس که در آن به دور خورشید می گردد، با مدار محاسبه شده تفاوت دارد.
- قانون جاذبه‌ی عمومی یک مدار خاصی برای اورانوس تعیین می کرد که با مشاهده سازگاری نداشت.

ارزیابی روش استقرایی به لحاظ معرفتی

- در این میان دانشمندی به نام لوفریه بر اساس نظریه‌ی جان استوارت میل گفت:
- ما نمی‌توانیم این انحراف در مسیر اورانوس را توجیه کنیم مگر این که وجود سیاره‌ای دیگر را فرض بگیریم.
- باید فرض کنیم سیاره‌ی دیگری وجود دارد که جاذبه‌ی آن روی اورانوس تأثیر می‌گذارد و باعث تغییر مدار اورانوس می‌شود.
- سال‌ها بعد این سیاره که از طریق محاسبه کشف شده بود، رؤیت شد و معلوم گردید سیاره‌ی دیگری به نام نپتون بین اورانوس و خورشید وجود دارد.